

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2019.

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kwa umakini kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu kwa usahihi maswali yanayofuata:

Wazo la watu wengi juu ya muungwana ni kuwa mtanashati au labda kuwa mtu arifu mwenye cheo kwa watu. Lakini nguo nzuri hazimtukuzi mtu wala hazimfanyi kuwa muungwana. Fasili ya hili ni kwamba nguo ni kama ngozi ya mtu au mnyama; au hasa ni duni sana kuliko ngozi au manyoya. Ngozi ya simba haiwezi kumfanya punda kuwa simba. Uungwana wa kufanywa na mshoni ni mzaha; si uungwana wa kweli. Neno muungwana lina maana kubwa zaidi kuliko nguo nzuri au adabu nzuri au elimu nzuri. Kwa hakika twatumia vibaya neno hili kwa mtu yeyote aendaye kwa miguu miwili.

Kwanza muungwana hawezi kumuudhi au kumdhuru mtu kwa maneno au matendo yake, hata kwa kumtazama. Ana moyo wa uvumilivu na anaweza kusikiliza kwa makini maoni ya watu wengine bila ya kujaribu kuwalazimisha wakubali maoni yake. Ni mkarimu, mnyofu na amini katika tabia yake kwa wengine. Hapendi kujionyesha alivyo tajiri au alivyoelimika. Hana makuu wala unafiki, yu mnyofu kwa kila asemalo au atendalo. Hajitwezi kwa matendo yake wala hadunishi matendo ya watu wengine kwa sababu hana wivu. Haudhi wala hadhuru mtu yeyote kwa sababu ajua kwamba ushenzi kama huo ni kinyume cha uungwana.

Siku zote muungwana ni mwema kama baba au mama, mwaninifu kama rafiki na msaidizi kama ndugu. Hutenda na tena hujiendesha kama raia mwadilifu ajuae kazi na madaraka yake kwa watu. Huchukuana na watumishi wake kwa mapenzi, huruma na upole. Hujiheshimu na kuwaheshimu wengine. Hivyo basi uungwana wake hautokani na malezi ya shule ila hutokana na uungwana wa kweli.**

Maswali:

(a) Andika kichwa cha habari hii.

Muungwana ni Nani?

(b) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika habari hii:

(i) Muungwana: Mtu mwenye tabia nzuri, anayeishi kwa maadili na kuheshimu wengine.

(ii) Arifu: Mtu mwenye akili, mwenye kujua na kuelewa mambo kwa ufanisi.

(iii) Hajitwezi: Mtu ambaye hakubali kujivunia au kujionyesha kwa makusudi.

(iv) Mwadilifu: Mtu mwenye tabia ya kufanya kazi kwa haki na uaminifu, na mwenye heshima.

(c) Eleza mawazo makuu mawili ya mwandishi.

(i) Uungwana ni zaidi ya hali ya kuonekana kwa mavazi au elimu; ni tabia na maadili.

(ii) Muungwana anaonyesha uvumilivu, heshima, na usawa katika uhusiano wake na watu, na hafanyi vitendo vinavyoweza kumdhuru mtu mwingine.

(d) Kutokana na habari uliyosoma, taja tabia tatu za mtu muungwana.

(i) Muungwana ni mkarimu, mnyofu, na amini.

(ii) Ana moyo wa uvumilivu na anaheshimu maoni ya wengine.

(iii) Anaishi kwa upole, heshima na anaweza kusaidia wengine bila kujivuna.

2. Fupisha habari uliyoisoma kwa maneno tisini.

Muungwana ni mtu anayeishi kwa maadili bora, anayeonyesha heshima kwa wengine bila kujivunia cheo au mali. Yeye ni mkarimu, mnyofu, na mwenye moyo wa uvumilivu. Muungwana hataki kumdhuru mtu kwa matendo wala maneno, na huishi kwa usawa na wengine. Tabia yake inaakisi wema na upendo katika familia, kazi na jamii. Muungwana wa kweli hautokani na mavazi au elimu pekee, bali ni mtindo wa maisha unaoonesha utu na kuheshimu wengine.

3. Unaelewa nini kuhusu neno misimu? Kwa kutumia mifano, fafania njia nne zitumikazo kuunda misimu ya lugha ya Kiswahili.

Misimu ni maneno au misemo inayotumiwa na kundi fulani la watu kwa lengo la kuficha maana halisi au kuunda utambulisho maalum ndani ya kundi hilo. Mara nyingi, misimu hutumiwa na vijana au makundi maalum katika jamii.

Njia nne za kuunda misimu katika lugha ya Kiswahili ni:

(i) Kubadili maana ya neno la kawaida: Hapa, neno la kawaida linapewa maana mpya tofauti na ile ya asili. Mfano:

Neno "mzigo" ambalo kawaida linamaanisha kitu kinachobebwa, katika misimu linaweza kumaanisha "biashara haramu" au "dawa za kulevya".

(ii) Kukopa maneno kutoka lugha nyingine: Maneno kutoka lugha za kigeni yanachukuliwa na kupewa maana maalum katika muktadha wa misimu. Mfano:

Neno "shem" limekopwa kutoka neno la Kiingereza "shame" na linatumika kumaanisha "aibu" au "fedheha".

(iii) Kutumia majina ya watu maarufu au maeneo: Majina ya watu au maeneo yanatumika kuashiria kitu fulani kutokana na sifa zao au matukio yanayohusiana nao. Mfano:

"Kanyaga twende" kumaanisha daladala, kutokana na mtindo wa uendeshaji wa baadhi ya madereva wa daladala.

(iv) Kifupi au vifupisho: Maneno marefu yanapunguzwa ili kuunda neno jipya lenye maana maalum. Mfano: "Bongo" likiwa ni kifupi cha "Dar es Salaam" au Tanzania kwa ujumla, likimaanisha nchi au mji mkuu wa kibiashara.

4. Bainisha mofimu na kisha taja kazi ya kila mofimu katika maneno yafuatayo:

(a) Akijikingia

Mofimu: "A-" (nafsi ya tatu), "ki-" (kiambishi cha kitenzi), "kingia" (kitenzi cha msingi).

Kazi: "A-" inaonyesha mtendaji, "ki-" kinajenga kitenzi cha kupima hali ya kujiweka katika kinga, "kingia" ni kitenzi kinachoongezeka ili kuwa na maana ya kujikinga.

(b) Mchezaji

Mofimu: "M-" (mtu), "cheza" (kitenzi cha kucheza), "-ji" (kiambishi cha kiwakilishi).

Kazi: "M-" inadhihirisha mtu anayehusika, "cheza" inamaanisha tendo, "-ji" ni kiambishi kinachohusiana na mtu anayefanya tendo hilo.

(c) Asiyekujua

Mofimu: "A-" (nafsi ya mtu), "si-" (kiambishi cha kukanusha), "ye" (kiambishi cha kitenzi), "kujua" (kitenzi cha kujua).

Kazi: "A-" inaonyesha nafsi ya mtendaji, "si-" inakataa hali, "ye" inamaanisha kipengele cha mtu, "kujua" ni kitenzi cha kujua.

(d) Mmeachiliana

Mofimu: "M-" (mtu), "me-" (nafsi ya wengi), "achilia" (kitenzi cha kuachilia), "-na" (kiambishi cha kijamii).

Kazi: "M-" inaonyesha mtendaji, "me-" inaonyesha wa wengi, "achilia" ni kitenzi, "-na" linahusisha kijamii.

5. (a) Kwa kutumia mifano, fafania maana ya istilahi zifuatazo:

(i) Kielezi: Ni neno linaloelezea jinsi au hali ya tendo linalofanyika. Mfano: "Aliimba kwa haraka."

(ii) Kiwakilishi: Ni neno linalotumika kuwakilisha kitu, mtu au wingi wa vitu kwa njia ya kipekee. Mfano: "Alimwambia yule aliye mbali."

(iii) Kivumishi: Ni neno linaloelezea sifa za nomino. Mfano: "Aliendesha gari zuri."

(iv) Kitenzi: Ni neno linaloelezea tendo au hali. Mfano: "Ali andika barua."

(b) Kwa kutumia neno "zuri" tunga sentensi mbili kwa kila aina za maneno yafuatayo:

(i) Kielezi: Aliimba zuri kwa sauti ya kipekee.

(ii) Kiwakilishi: Hii ni kazi zuri.

(iii) Kivumishi: Alivaa sidiria zuri kwa sherehe.

6. Taja dhima tano za mofimu "KI" katika sarufi kisha tunga sentensi mbili kwa kila dhima.

(i) Kama kiambishi cha kiwakilishi:

Mfano: Alifunga kitu kizuri.

(ii) Kama kiambishi cha kitenzi:

Mfano: Ali- kicheka kwa furaha.

(iii) Kama kiambishi cha sifa ya kitenzi:

Mfano: Alifanya kazi kizuri.

(iv) Kama kiambishi cha kutambulisha sehemu:

Mfano: Kila kitu cha ndani kilikuwa kimefungwa.

(v) Kama kiambishi cha kisarufi:

Mfano: Alikikata kitabu kwa ustadi.

7. Andika insha ya maneno yasiyopungua 350 na yasiyozidi 400, kuhusu jitihada za serikali ya Tanzania katika kuleta maendeleo kwa wananchi na uoneshe changamoto zinazokwamisha jitihada hizo INSHA.

Serikali ya Tanzania imekuwa ikitekeleza jitihada mbalimbali katika kuleta maendeleo kwa wananchi wake. Hata hivyo, katika mchakato huu, kumekuwepo na changamoto kadhaa zinazokwamisha utekelezaji wa mipango hiyo. Insha hii itajadili jitihada hizo pamoja na changamoto zinazojitokeza.

Jitihada za Serikali katika Kuleta Maendeleo

Kwanza, serikali imeanzisha na kuboresha Mfumo wa Fursa na Vikwazo kwa Maendeleo (O&OD) ili kuimarisha ushirikiano kati ya serikali na wananchi katika kupanga na kutekeleza miradi ya maendeleo. Mfumo huu unalenga kuhakikisha kuwa wananchi wanashiriki kikamilifu katika maamuzi yanayohusu maendeleo yao, hivyo kuongeza uwajibikaji na ufanisi katika utekelezaji wa miradi.

Pili, serikali imekuwa ikishirikiana na mashirika ya kimataifa kama Umoja wa Mataifa katika kufanikisha Malengo ya Maendeleo Endelevu (SDGs). Ushirikiano huu unalenga kukabiliana na changamoto kama umaskini, njaa, na upatikanaji wa elimu bora kwa wote. Kupitia ushirikiano huu, serikali imeweza kupata rasilimali na utaalamu unaohitajika katika kutekeleza miradi mbalimbali ya maendeleo.

Tatu, serikali imeweka mikakati ya kuimarisha sekta ya elimu kwa kujenga miundombinu ya shule, kutoa mafunzo kwa walimu, na kuhakikisha upatikanaji wa vifaa vya kujifunzia. Hii ni pamoja na utekelezaji wa sera ya elimu bure kwa shule za msingi na sekondari, ambayo imelenga kuongeza fursa za elimu kwa watoto wa Kitanzania.

Nne, katika sekta ya maji, serikali imejipanga kuongeza kiwango cha upatikanaji wa huduma ya maji safi na salama kufikia asilimia 85 vijijini na asilimia 95 mijini ifikapo mwaka 2025. Hii ni kupitia miradi mbalimbali ya maji inayotekelezwa katika maeneo mbalimbali nchini.

Changamoto Zinazokwamisha Jitihada za Maendeleo

Licha ya jitihada hizo, serikali inakabiliwa na changamoto kadhaa katika kufikia malengo yake ya maendeleo. Kwanza, mlipuko wa magonjwa kama Uviko-19 umeathiri uchumi na kusababisha rasilimali nyingi kuelekezwa katika kukabiliana na janga hilo, hivyo kuchelewesha utekelezaji wa miradi mingine ya maendeleo.

Pili, mabadiliko ya tabianchi yameathiri sekta za kilimo na maji, na hivyo kuathiri ustawi wa wananchi. Mabadiliko haya yamesababisha ukame na mafuriko, ambayo yanaathiri uzalishaji wa chakula na upatikanaji wa maji safi.

Tatu, upungufu wa bajeti katika kugharamia miundombinu ya shule, malipo ya mishahara ya walimu, na ununuzi wa vifaa vya kufundishia ni changamoto inayokwamisha maendeleo katika sekta ya elimu. Hii inasababisha mazingira duni ya kujifunzia na kufundishia, na hivyo kuathiri ubora wa elimu.

Nne, urasimu na vitendo vya rushwa miongoni mwa watumishi wa umma vimekuwa kikwazo katika utoaji wa huduma bora kwa wananchi. Hii inasababisha ucheleweshaji wa miradi na matumizi mabaya ya rasilimali za umma.

Hitimisho

Kwa ujumla, serikali ya Tanzania imeonyesha nia thabiti ya kuleta maendeleo kwa wananchi kupitia mipango na mikakati mbalimbali. Hata hivyo, ili kufanikisha malengo haya, ni muhimu kukabiliana na changamoto zilizopo kwa kuimarisha usimamizi wa rasilimali, kupambana na rushwa, na kuhakikisha ushirikiano wa karibu kati ya serikali, wananchi, na wadau wa maendeleo.

8. Tathmini mafanikio ya lugha ya Kiswahili katika nchi za Afrika Mashariki kwa kutumia hoja sita.

Lugha ya Kiswahili imepiga hatua kubwa katika nchi za Afrika Mashariki kutokana na sababu zifuatazo:

- (i) Lugha ya mawasiliano ya pamoja: Kiswahili kimekuwa lugha inayowaunganisha watu wa mataifa mbalimbali katika ukanda huu, hivyo kurahisisha mawasiliano na ushirikiano.
- (ii) Lugha ya kufundishia: Nchi kama Tanzania na Kenya zimetumia Kiswahili kama lugha ya kufundishia katika shule za msingi, hivyo kukuza matumizi yake miongoni mwa vijana.
- (iii) Lugha ya taifa na rasmi: Tanzania imekitangaza Kiswahili kama lugha ya taifa na rasmi, Kenya kama lugha ya taifa, na Uganda imeanza hatua za kukifanya lugha rasmi, hivyo kuongeza hadhi na matumizi yake.
- (iv) Kuanzishwa kwa taasisi za kukuza Kiswahili: Taasisi kama Kamisheni ya Kiswahili ya Afrika Mashariki (KAKAMA) zimeanzishwa ili kuratibu na kuendeleza lugha hii katika kanda nzima.
- (v) Matumizi katika vyombo vya habari: Kiswahili kinatumika kwa wingi katika redio, runinga, magazeti, na mitandao ya kijamii, hivyo kuongeza ufahamu na matumizi yake miongoni mwa wananchi.
- (vi) Kuongezwa kwa msamiati: Kiswahili kimeendelea kukua kwa kuongeza msamiati mpya unaoendana na maendeleo ya sayansi na teknolojia, hivyo kukidhi mahitaji ya mawasiliano ya kisasa.

9. Eleza ubantu wa Kiswahili kwa kutumia uthibitisho wa kihistoria kwa hoja sita na mifano dhahiri.

Kiswahili ni lugha ya Kibantu, na hili linathibitishwa na hoja zifuatazo:

- (i) Ushahidi wa kiisimu: Kiswahili kinafanana na lugha nyingine za Kibantu katika sarufi, msamiati, na matamshi. Mfano, neno "mwana" linapatikana katika Kiswahili na lugha nyingine za Kibantu likiwa na maana ileile ya "mtoto".
- (ii) Mfumo wa ngeli za nomino: Kiswahili kina mfumo wa ngeli za nomino unaofanana na lugha nyingine za Kibantu, ambapo nomino hupangwa katika makundi maalum kulingana na sifa zao.
- (iii) Historia ya kijiografia: Kiswahili kilianzia katika pwani ya Afrika Mashariki, eneo ambalo ni makazi ya jamii za Kibantu, na hivyo kuonyesha asili yake ya Kibantu.
- (iv) Maandishi ya kale: Maandishi ya zamani kama "Tarihi ya Lamu" yanaonyesha matumizi ya Kiswahili chenye asili ya Kibantu kabla ya kuja kwa wageni kama Waarabu.
- (v) Lahaja za Kiswahili: Lahaja mbalimbali za Kiswahili kama Kimakunduchi zinaonyesha mfanano mkubwa na lugha za Kibantu katika muundo na msamiati.
- (vi) Ushahidi wa kiutamaduni: Tamaduni na desturi za wasemaji wa Kiswahili zinafanana na zile za jamii za Kibantu, ikionyesha uhusiano wa karibu wa lugha na utamaduni.

10. Onyesha kufanana na kutofautiana kati ya ukalimani na tafsiri kwa kutumia hoja tatu kila moja.

Kufanana:

- (i) Kuwasilisha ujumbe: Zote mbili zinahusisha kuwasilisha ujumbe kutoka lugha moja kwenda nyingine kwa lengo la kuwezesha mawasiliano kati ya wasemaji wa lugha tofauti.
- (ii) Uhitaji wa ujuzi wa lugha mbili: Mkalimani na mtafsiri wanahitaji kuwa na uelewa mzuri wa lugha husika ili kuhakikisha tafsiri sahihi ya ujumbe.
- (iii) Kuzingatia muktadha: Katika ukalimani na tafsiri, ni muhimu kuzingatia muktadha wa ujumbe ili kuepuka tafsiri potofu au isiyoieleweka.

Kutofautiana:

- (i) Wakati wa utekelezaji: Ukalimani hufanyika papo kwa hapo (mara moja) wakati wa mazungumzo au hotuba, ilhali tafsiri hufanyika baada ya matini kuandikwa.
- (ii) Aina ya lugha: Ukalimani unahusisha lugha ya mazungumzo (maneno yanayozungumzwa), wakati tafsiri inahusisha lugha iliyoandikwa.
- (iii) Muda wa kazi: Mkalimani anahitaji kutoa tafsiri mara moja bila muda wa kutafakari sana, ilhali mtafsiri ana muda wa kutosha kuchambua matini na kutoa tafsiri sahihi zaidi.